

Надія ПІДБЕРЕЖНИК

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Львівський регіональний інститут державного управління

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Аналізується досвід публічного управління етнополітичними процесами у провідних багатоетнічних європейських державах – Великобританії, Швейцарії, ФРН, Франції. Висвітлюється політика «рівних можливостей» щодо етнічних меншин у Великобританії, ключові принципи та складники етнополітики Швейцарії (самовизначення, представництво та захист національних меншин, децентралізація; мовна та регіональна політика). З'ясовуються особливості концепції «лейткультур» як основи регулювання етнополітичних відносин у ФРН та особливості міграційної політики як складової частини політики етнополітичних відносин у Франції.

Ключові слова: публічне управління, етнополітичні процеси, мультикультуралізм, етнополітика, міграційна політика, асиміляція, концепція «лейткультур».

Nadiia Pidbereznyk. Foreign experience of public administration of ethno-political processes

The experience of public administration of ethno-political processes in the leading multiethnic European countries such as Great Britain, Switzerland, FRG and France is analyzed. The equal opportunities policy for the ethnic minorities in Great Britain and the key principles and components of the ethno-policy of Switzerland (self-identification, presentation and protection of national minorities; language and regional policies) are highlighted. The peculiarities of the Leitculture concept as a basis for the regulation of ethno-political processes in FRG and the peculiarities of the migration policy as a constituent of ethno-political relations in France are clarified.

Key words: public administration, ethno-political processes, multiculturalism, ethno-policy, migration policy, assimilation, Leitculture concept.

Унаслідок міграційних та глобалізаційних процесів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. високорозвинені країни на сьогоднішній день характеризуються расовою, етнічною, культурною та релігійною множинністю. Мультикультурність актуалізувала проблему взаємодії та діалогу культур, етносів, релігійних груп і, відповідно, питання вибору адекватних моделей, механізмів та інструментів публічного управління, які б дозволили балансувати між збереженням суспільного устрою та культурної автентичності державотворчого етносу і суспільною інтеграцією осіб з відмінними культурними надбаннями, світоглядом, стилями життя.

Проблеми управління культурною різноманітністю в європейських країнах стали предметом наукових досліджень зарубіжних та українських учених, а саме: В. Кимлічки, Ч. Тейлора, А. Гордієнко, А. Колодія. Теоретичні та практичні аспекти мультикультуралізму як публічної політики в етнополітичній сфері досліджували С. Дрожжина, Л. Корнат, О. Майборода, В. Мукомель. Британську та німецьку моделі мультикультуралізму охарактеризував Д. Глазов.

Культурна різноманітність сучасних суспільств породжує необхідність теоретичного та практичного осмислення політики пристосування до зростання культурних відмінностей у межах єдиного багатонаціонального простору, виокремлення ефективних управлінських практик щодо налагодження міжкультурної взаємодії та консолідації мультикультурних суспільств.

Мета статті – дослідити особливості публічної політики у сфері етнополітичних відносин у провідних європейських країнах.

До середини ХХ ст. в основі політики у сфері етнополітичних відносин у країнах

Західної Європи була асиміляційна модель, у межах якої щодо етнічних груп, переважно іммігрантського походження, застосовувалися заходи з подолання культурних розбіжностей. Проте починаючи з 60-х рр. XX ст. в етнополітиці провідних держав простежується прагнення до ліквідації етнічної дискримінації та проголошення однакових можливостей для всіх членів суспільства. На протигагу асиміляції західні суспільства починають схилитися до визнання пріоритетності множинності культурних ідентичностей, етнічного плюралізму. Активно починає популяризуватись ідея взаєморозуміння та взаємоповаги між усіма суспільними групами, незважаючи на їх етнічну, культурну та релігійну належність, а основою регулювання етнополітичних процесів стає політика мультикультуралізму – політика «інтеграції без асиміляції».

Відмова від асиміляційної моделі інтеграції іммігрантів була зумовлена рядом проблемних ситуацій в етнополітичній сфері, породжених неготовністю більшості мігрантів з країн третього світу асимілюватись у європейських суспільствах. Навпаки, вони об'єднувалися в етнічні групи та активно відстоювали свої культурні і релігійні права.

Намагаючись на практиці застосовувати принципи мультикультуралізму, європейські держави зіткнулися з рядом труднощів щодо вибору оптимальних механізмів та інструментів реалізації цієї концепції. Адже більшість із них намагалися зберегти водночас національну ідентичність, традиції і культуру державотворчого етносу та ідентичність етнічних груп іммігрантів.

Однією з перших у Європі принципів ідеології мультикультуралізму на практиці намагалася втілювати Великобританія, яка зіткнулась з величезним потоком мігрантів, що активізувався у другій половині XX ст. Відповідно до закону від 1948 р., усі громадяни британських колоній і країн Британської Співдружності могли мати британський паспорт, в'їжджати до Великої Британії з метою пошуку роботи, залишатися проживати там, привозити із собою сім'ю і при цьому не бути об'єктом уваги з боку міграційної служби [8, с. 185 – 186]. Ці обставини змусили англійську владу реагувати на проблеми мультикультурного англійського суспільства. Тож стратегічним напрямом етнополітики у 60-х рр. XX ст. обрано концепцію рівних можливостей, що ґрунтувалася на примусовому антидискримінаційному законодавстві. Так, у 1962 р. згідно із законом про імміграцію (Commonwealth Immigration Act) запроваджено квоту на в'їзд у країну іммігрантів. Закон про імміграцію 1971 р. (The Immigration Act) і закон про громадянство 1981 р. (British Nationality Act) обмежили права мешканців колишніх колоній на отримання британського паспорта та прирівняли їх до іноземців. Ці закони були розкритиковані Європейською комісією з прав людини як дискримінаційні за расовою ознакою.

Щоб зменшити соціальну напруженість у сфері етнополітичних відносин між місцевим населенням та іммігрантськими громадами, з кінця 80-х рр. XX ст. лейбористські уряди Великобританії прийняли більшість законів щодо рівності та захисту прав етнічних і релігійних меншин, а іммігранти стали основним електоратом лейбористів на місцевих та загальнонаціональних виборах. Етнічні групи Великобританії отримали можливість делегувати своїх представників у систему освіти та охорони здоров'я, набули поширення релігійні школи, які дотримуються державного стандарту освіти і фінансуються з держбюджету, але мають специфічні додаткові предмети, відповідну культурну основу тощо. На політичному рівні британці змогли забезпечити діалог з представниками іншокультурних громад, зокрема на рівні регулярних зустрічей їх представників із членами уряду та парламенту [2].

Тож основний акцент англійська влада зробила не на особливі права іммігрантів, а на забезпечення рівних можливостей. Про це у 2000 р. засвідчив і зміст доповіді комісії щодо майбутнього мультиетнічної Британії, де констатувалось, що Британія

– це «співтовариство громадян і співтовариство спільнот, одночасно вільне і мультикультурне співтовариство; і існує необхідність примирення й узгодження таких інтересів різних груп, які можуть суперечити один одному» [10, р. 1] (переклад автора. – *Н. П.*).

Проте, незважаючи на позитивні зрушення у сфері етнополітичних відносин Великобританії, серйозні випробування для неї створив міжнародний тероризм. Він породив антиісламістські настрої в британському суспільстві. Про недієздатність практики мультикультуралізму в цій країні засвідчили вибухи в лондонському метро влітку 2005 р. та перманентне ворогування між азіатами і європейцями. На конференції з питань безпеки, яка була проведена в Мюнхені 5 лютого 2011 р., канцлер Німеччини А. Меркель та прем'єр-міністр Великобританії Д. Кемерон підтвердили, що проведена Великою Британією політика мультикультуралізму стала своєрідним спусковим важелем для розпалювання тероризму і релігійного екстремізму і зазнала невдачі. Зокрема, Д. Кемерон зауважив, що в межах політики мультикультуралізму у Великобританії різні культури співіснували незалежно одна від одної в умовах, далеких від толерантності, що призвело до соціальної сегрегації і не сприяло створенню таких умов, за яких громадяни країни хотіли б у ній жити [2].

У Швейцарії, яка є мультикультурною та багатомовною, публічна політика в етнополітичній сфері характеризується налагодженням демократичного співіснування різних етнічних та культурних груп. Визнання культурної різноманітності на державному рівні закріплено у ст. 1 Федеральної конституції Швейцарії [9].

Національній консолідації Швейцарії сприяє її мовна політика. У країні існують чотири офіційні мови: німецька, французька, італійська та ретороманська. 7 жовтня 2007 р. прийнято Федеральний закон про мови і порозуміння між мовними громадами. Крім того, забезпеченню політичного плюралізму за збереження культурної та етнічної різноманітності суспільства сприяє адміністративно-територіальний поділ на 26 кантонів та децентралізація, адже кожен з кантонів має значну автономію управління.

Ключовими принципами публічної політики у сфері етнополітичних відносин Швейцарії, що забезпечують міжетнічну толерантність та взаємодію, є самовизначення, представництво та захист національних меншин. Права етнічних меншин захищаються федеральною конституцією та кантональними конституціями, а одним із засобів захисту меншин у мовній сфері є децентралізація. Зокрема, кантони, у яких говорять двома і більше мовами, розв'язують проблеми національних меншин шляхом передачі освітніх питань до відання муніципалітетів і органів місцевої влади [9]. Проте захист прав національних меншин здебільшого стосується чотирьох національних етномовних та двох релігійних груп, що не зовсім дозволяє вирішувати існуючі на сьогоднішній день проблеми. Адже зростання демографічних та міграційних процесів зумовило формування нових етномовних груп, які сьогодні за своєю кількістю вже переважають ті меншини, права яких окремо прописано в конституції. Зокрема, згідно з офіційною статистикою, кількість осіб, що розмовляють сербською, албанською, португальською, іспанською, англійською, турецькою мовами в повсякденному спілкуванні перевищує кількість ретороманців, а всі разом вони переважають за чисельністю тих, хто говорить італійською мовою [1, с. 129].

Попередженню етнокультурних конфліктів у Швейцарії сприяє послідовна регіональна політика, спрямована на вирівнювання структурних регіональних відмінностей у соціально-економічній сфері за допомогою фінансових трансферів з центру на користь бідніших кантонів та дотримання принципу пропорційного представництва етнічних меншин в органах влади. Відповідно до «неписаного правила» діяльності Федеральної ради Швейцарії два із семи її членів повинні бути

обов'язково франкомовного походження, а один – італомовного. Проте такий підхід фаворизує німецькомовну більшість у федеральних органах влади, що викликає певні критичні зауваження у швейцарському суспільстві. Швейцарський федералізм здебільшого захищає інтереси невеликих німецькомовних кантонів. Це, у свою чергу, призвело до того, що німецькомовні кантони, до яких належить лише п'ята частина населення країни, зважаючи на своє пропорційне представництво у верхній палаті парламенту, можуть заблокувати рішення, яке підтримують 80 % громадян [1, с. 130].

Сьогодні у Швейцарії посилюється антиімміграційний рух. Основним його координатором є Народна партія Швейцарії, створена в 1971 р. внаслідок об'єднання Партії селян, бюргерів та ремісників, Демократичної партії Швейцарії. Починаючи з 1999 р. Народна партія Швейцарії однією з ключових своїх програмних цілей визначила захист традиційних швейцарських цінностей. На практиці ця мета передбачає боротьбу з неєвропейською імміграцією, скасування соціальних виплат вихідцям з Азії та Африки, максимальне обмеження можливостей для отримання дозволу на проживання в країні чи отримання статусу біженця. Такі вимоги, на думку деяких дослідників, сприяють ескалації етнополітичних відносин у цій країні [1, с. 130].

У ФРН влада тривалий час приймала іммігрантів, які виконували роль дешевої робочої сили, і сподівалась, що вони невдовзі, заробивши необхідну кількість грошей, покинуть країну. Проте багато мігрантів, переважно турецького походження, висловили бажання залишитися в Німеччині, куди перевезли і свої сім'ї. В останні десятиліття ХХ ст. до Німеччини прибуло сотні тисяч арабів, які з великими труднощами інтегруються в німецьке суспільство. Адже їх культура, релігія, моральні принципи виявилися кардинально відмінними від католицьких та протестантських цінностей, притаманних німцям.

Німецька модель публічної політики в етнополітичній сфері передбачала збереження власної культури іммігрантами за умови, що вони висловлювали лояльне ставлення до держави, у якій проживають. У межах цієї політики в школах Берліна легалізовано ісламську освіту для учнів, прийнято новий закон про громадянство, за яким громадянство надавалося не за етнічною ознакою, а за фактом народження чи довготривалого перебування в країні. Зокрема, діти іноземців, народжені в Німеччині, автоматично отримували німецьке громадянство за умови, що один із батьків легально проживав у цій країні не менше ніж вісім років. Крім того, для отримання німецького громадянства іммігрантам необхідно було відповідати певним економічним критеріям, серед яких: незалежність від соціальної допомоги, наявність житла, відсутність судимості.

Проте урядові заходи, спрямовані на підтвердження прихильності Німеччини до представників етнічних груп, зумовили зворотний ефект – подекуди культурної самоізоляції і небажання багатьох іммігрантів інтегруватися в німецьке суспільство [4]. Це стало підставою для представників християнських партій Німеччини говорити про концепцію лейткультур – концепцію провідної культури, розроблену німецьким ученим арабського походження Бассамом Тібі. На практиці це означало, що кожен з іммігрантів повинен розділяти певний мінімум цінностей німецького суспільства.

Прихильниками концепції лейткультур у Німеччині стали представники Християнсько-демократичного союзу (ХДС) та Християнсько-соціального союзу (ХСС). Так, на думку лідера ХСС Г. Бекштейна, пріоритетом політики лейткультур щодо іммігрантів повинні бути не стільки інтереси приїжджих, скільки інтереси корінного населення ФРН, а першочерговими заходами повинні стати обмеження імміграції, посилення вимог щодо отримання громадянства і стимулювання некорінного населення інтегруватися в німецьке суспільство [3, с.196]. У 2002 р. в ході дебатів з приводу імміграції в Бундестазі лідер фракції ХДС/ХСС Ф. Мерц

запропонував прийняти концепцію лейткультур як основу для визначення національної ідентичності (*deutsche leitkultur* – німецька провідна культура). Його підтримала лідер християнських демократів А. Меркель. Це викликало дискусії в німецькому суспільстві. Деякі політики вбачали в концепції німецької провідної культури риси націонал-соціалізму. Лідери ХДС/ХСС змушені були пояснювати, що мова не йде про оновлену доктрину нацизму, а про культуру толерантності та співдружності, яка покликана захищати демократичні засади німецького суспільства. Після консультацій політиків і громадських діячів для уникнення спекуляцій та непорозумінь прийнято рішення про зміну формулювання на «провідна культура». З 2000 р. християнські демократи почали проводити практичні заходи щодо інтеграції іммігрантів. Зокрема, у деяких федеральних землях для усунення відмінностей між німецькими громадами та етнічними групами були введені обов'язкові курси з вивчення німецької мови, історії та основ суспільного устрою країни. Після вересневих подій 2001 р. у США більшість громадськості Німеччини почала схилитися на користь концепції лейткультур, а у 2002 р. частина ЗМІ трактувала її як альтернативу небезпечному мультикультуралізму.

Сьогодні німецька політика регулювання етнополітичних відносин у межах концепції лейткультур реалізовується в трьох основних напрямках:

- реформування законодавства про громадянство;
- інтеграція мусульман у німецьке суспільство;
- різні аспекти інституціоналізації ісламу (будівництво мечетей, організація релігійної освіти в школах) [3, с. 196].

Основними передумовами успішної інтеграції іммігрантів у німецьке суспільство є знання ними німецької мови, повага до законів та мінімальне матеріальне забезпечення. Бажаючі отримати німецьке громадянство повинні обов'язково скласти тести на знання політичної системи, історії та культури Німеччини.

Нині в європейських країнах перебувають сотні тисяч нелегальних мігрантів із Північної Африки та Близького Сходу. Німеччина взяла на себе найбільшу частку мігрантів і виявилася неспроможною впоратись із проблемами багатокультурності. Недарма у 2010 р. у своїй промові А. Меркель підкреслила, що мультикультурне суспільство створює для Європи стільки ж проблем, скільки й вирішує.

У Франції публічна політика у сфері етнополітичних відносин містить елементи асиміляційної моделі. Вона ґрунтується на республіканських принципах, відповідно до яких усі громадяни, незалежно від походження та віросповідання, рівні перед законом, та на індивідуальній інтеграції кожного іммігранта у французьке суспільство через соціальні інститути, зокрема заклади освіти. Так, для навчання французькій мові дітей іммігрантів у Франції створено пріоритетні освітні зони, які об'єднували проблемні шкільні заклади. Для них збільшено фінансування з державного бюджету і запроваджено положення про зменшення кількості учнів у класах. У таких школах навчаються понад 20 % французьких школярів, що є представниками етнічних меншин.

Загалом Франція зіткнулася з численним впливом мігрантів, вихідців з Північної Африки у 80-х рр. ХХ ст. Для вирішення проблеми іммігрантів французька влада тривалий час намагалася проводити політику повної інтеграції чужорідних етнічних елементів у французьке суспільство шляхом мовної та культурної адаптації, головним чином завдяки заходам в освітній сфері. Проте частина іммігрантів не бажала інтегруватись у французьке суспільство, тому застосування асиміляційної моделі етнополітичних відносин призвело до зростання міжкультурного та міжетнічного протистояння, кульмінацією якого стали масові виступи молоді арабського походження у передмісті Парижа Кліші-су-Буа у 2005 р. Вони супроводжувалися трощенням магазинів та масовими підпалами автомобілів. Протестувальники звинувачували владу у зростанні прихованої дискримінації та

відсутності реальної політики рівних можливостей, а влада – у небажанні протестуючих інтегруватися до французького суспільства. Через це французький уряд змушений був вдатися до політики обмеження напливу іммігрантів до Франції.

Слід зазначити, що у Франції тривалий час була відсутня конкретна програма публічної політики у сфері врегулювання етнополітичних відносин, пов'язаних із радикальними проявами культурного різноманіття французького суспільства. Необачна міграційна політика та відсутність цілеспрямованого курсу щодо інтеграції етнічних меншин під час президенства Ж. Ширака (1995 – 2007 рр.) призвели до збільшення потоку іммігрантів з низькорозвинених країн та формування ними національних гетто поблизу великих міст. Вирішення проблеми інтеграції вихідців із колишніх французьких колоній у контексті залучення їх до складу політичної нації виявилися невдалими і невдовзі призвели до міжетнічного протистояння 2005 р.

З приходом на пост президента Франції Н. Саркозі (2007 р.) ключовим завданням французької міграційної політики проголошено максимально інтегрувати іммігрантів та осіб, які отримали французьке громадянство, проте мали труднощі з адаптацією до норм приймаючого суспільства, запровадити курс на вибірково імміграцію та натуралізацію (надання прав громадянства даної країни особам, які не мають громадянства або мають громадянство іншої країни). Відповідно до нього пріоритет надавався кваліфікованим працівникам серед тих, хто бажав в'їхати до країни. Французька влада висловила готовність посилити співпрацю з країнами-джерелами імміграції, запропонувавши їм економічну підтримку в обмін на проведення заходів проти нелегальних емігрантів або згоду на прийняття назад своїх колишніх громадян, висланих з Європи. Таке співробітництво включало в себе заходи, спрямовані на створення робочих місць у країнах-джерелах (інвестиції у промисловість та соціальну інфраструктуру), а також стимулювання іммігрантів до допомоги рідним країнам шляхом надання податкових пільг для перерахування коштів на батьківщину [6, с. 255].

Політика протидії міграції в контексті налагодження етнополітичних відносин Францією почала активно впроваджуватись і на рівні спільної міграційної політики ЄС. Адже забезпечення інтеграції мігрантів до європейського політичного, правового та культурного простору належить до важливих завдань міграційної політики ЄС. Вона тлумачиться як складова частина загального інтеграційного процесу в соціальній сфері. За внесенням французького міністра зі справ імміграції Б. Ортефьо на нараді міністрів внутрішніх справ країн-членів ЄС у Каннах у червні 2008 р. прийнято спільний план боротьби з нелегальною імміграцією. У ньому задекларовано нові, спільні правила регулювання імміграції у країнах ЄС. Зокрема, план передбачав заборону масової натуралізації та висилку нелегальних іммігрантів [7]. Проте французькі пропозиції щодо посилення антиімміграційних заходів не знаходили підтримки з боку лівих урядів країн ЄС, оскільки ті обстоювали тезу про необхідність зняття соціальної напруженості в суспільстві за допомогою політики пом'якшення становища іммігрантів.

Під час французького головування в ЄС у другій половині 2008 р. жваво обговорювалися пропозиції щодо укладення спільного Європейського пакту з питань імміграції та притулку. Проте через спротив з боку окремих країн ЄС ці пропозиції реалізовані лише частково в Стокгольмській програмі розвитку ЄС у сфері свободи, безпеки та справедливості (2009 р.), у якій визначено спільні принципи політики у сфері імміграції та притулку на період до 2015 р., зокрема:

– упорядкування легальної імміграції з урахуванням пріоритетів, потреб і обсягів прийому мігрантів, які держави-члени ЄС мали визначати на індивідуальному рівні. Водночас держави повинні були дбати про заходи щодо спільної та мовно-культурної інтеграції іноземних фахівців і робітників;

– посилення контролю за незаконною імміграцією в сенсі забезпечення

повернення нелегальних іноземців у країни їх походження або країни транзиту;

- посилення прикордонного контролю;
- визначення спільних критеріїв надання притулку;
- визнання критичної доцільності встановлення всеосяжного партнерства з країнами походження і транзиту мігрантів з метою заохочення взаємодії між міграцією та розвитком [5].

Таким чином, упродовж першого десятиліття ХХІ ст. французька публічна політика щодо врегулювання етнополітичних відносин тісно перепліталась із політикою у сфері міграції і була спрямована на жорстке регулювання міграційних потоків. Намагання французьких урядів домогтися спільної європейської імміграційної політики за французьким зразком наштовхнулося на спротив з боку ліберально налаштованої європейської спільноти.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Ключовою проблемою у сфері етнополітичних відносин у більшості високорозвинених європейських країн є питання адаптації мігрантів, переважно ісламського віросповідання, до приймаючого середовища.

2. Уряди європейських країн намагалися розв'язати проблему мультикультурності, покладаючись на принципи доктрини мультикультуралізму. Мультикультуралізм не став інституціалізованою державною владою політикою, він виражається у формі особливих політичних курсів урядів держав і в кожній з європейських держав має свої особливості. Зокрема, у Великобританії основний акцент у публічній політиці у сфері етнополітичних відносин зроблено не на особливі права іммігрантів, а на забезпечення рівних можливостей. Ключовими принципами етнополітики Швейцарії є самовизначення, представництво та захист національних меншин, децентралізація, а права етнічних меншин захищені федеральною конституцією та кантональними конституціями. У ФРН політика регулювання етнополітичних відносин здійснюється на основі концепції лейткультур у трьох основних напрямках: реформування законодавства про громадянство; інтеграція мусульман у німецьке суспільство; різні аспекти інституціоналізації ісламу. У Франції публічна політика у сфері етнополітичних відносин тісно пов'язана з міграційною політикою, ґрунтується на республіканських принципах та індивідуальній інтеграції кожного іммігранта у французьке суспільство через соціальні інститути.

3. Політика «інтеграції без асиміляції», забезпечення рівних можливостей усім етнічним групам у провідних європейських державах зазнала краху. Більшість мігрантів нехтують суспільно-культурними цінностями приймаючих країн, культивують екстремістські форми прояву своєї етнічної самобутності. Європейці відчувають страх перед можливим поглинанням їх чужорідними етносами, тому європейські уряди й надалі перебувають у пошуку ефективної моделі публічної політики регулювання етнополітичних відносин в умовах мультикультурного суспільства.

Предметом подальшого розгляду стане застосування зарубіжного досвіду публічного управління етнополітичними процесами в Україні.

Список використаних джерел / List of references

1. **Андріяш В. І.** Державна етнополітика України в умовах глобалізації : [монографія] / В. І. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во. ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с. [Andriiash V. I. Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : [monohrafiia] / V. I. Andriiash. – Mykolaiv : Vyd-vo. ChDU im. Petra Mohyly, 2013. – 328 s.]

2. **Глазов Д. В.** Британська модель мультикультуралізму: успіхи та прорахунки / Д. В. Глазов // Історико-політичні студії : зб. наук. пр. – Київ : [б. в.], 2015. – № 1. – С. 100 – 107 [Hlazov D. V. Brytanska model multykulturalizmu: uspihky ta prorakhunky / D. V. Hlazov // Istoryko-politychni studii : zb. nauk. pr. – Kyiv : [b. v.], 2015. – № 1. – S. 100 – 107].

3. **Глазов Д. В.** Політика мультикультуралізму у ФРН: концепція «Leitkultur» / Д. В. Глазов //

Державне управління та місцеве самоврядування, 2017, вип. 2(33)

Theory and history of Public Administration

Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – Вип. 45. Т. 2. – С. 195 – 198 [Hlazov D. V. Polityka multykulturalizmu u FRN: kontsepsiia «Leitkultur»/ D. V. Hlazov // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – Zaporizhzhia : ZNU, 2016. – Vyp. 45. T. 2. – S. 195 – 198].

4. **Денисенко М.** Германия. Организационное устройство миграционной политики / М. Денисенко. – Режим доступа : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestkaimmigration/org_ustroistvo/Germany/?version=forprint [Denisenko M. Germaniya. Organizatsionnoe ustroystvo migratsionnoy politiki / M. Denisenko. – Rezhim dostupa : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestkaimmigration/org_ustroistvo/Germany/?version=forprint].

5. **Оврамец М. А.** Діяльність керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій / М. А. Оврамец // Проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 7. – С. 122 – 142 [Ovramets M. A. Diialnist kerivnykh orhaniv YeS u sferi kontroliu mihratsii / M. A. Ovramets // Problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2013. – Vyp. 7. – S. 122 – 142].

6. **Омельченко А. В.** Політика Франції в ЄС на початку ХХІ ст. / А. В. Омельченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 252 – 257 [Omelchenko A. V. Polityka Frantsii v YeS na pochatku KhKhI st. / A. V. Omelchenko // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – Zaporizhzhia : ZNU, 2013. – Vyp. XXXVII. – S. 252 – 257].

7. **Рагузина И.** Европа не хочет быть «проходным двором» / И. Рагузина // RFI. Опубликовано 08/07/2008. – Режим доступа : http://www.rfi.fr/acturu/articles/103/article_725.asp [Raguzina I. Evropa ne hochet byit «prohodnyim dvorom» / I. Raguzina // RFI. Opublikovano 08/07/2008. – Rezhim dostupa : http://www.rfi.fr/acturu/articles/103/article_725.asp].

8. **Carl R.** Islamists in the «rainbow» coalition / R. Carl // Society. – 2008. – Vol. 45. – № 2. – P. 181 – 190.

9. **Federal Constitution of the Swiss Confederation of April 18, 1999 (status as of September 27, 2009).** – Access mode : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=179791.

10. **The future of Multiethnic Britain.** Report of the Runnymede Thrust Commission on the Future of Multiethnic Britain. – L., 2000. – P. 1.

Надійшла до редколегії 05.04.17